

'Over de gewilligheid van beulen'

Rick Slagers
S1073694
Vrolijk

Docent: Menze Poortman

LVO, 2^e Gr. Geschiedenis
Windesheim Zwolle

22 oktober 2017

‘Over de gewilligheid van beulen’

*Een historiografische verdieping in het Holocaust-debat zoals in 1996
begonnen omtrent de visies van C. Browning en D. Goldhagen. Ook: de visie
van Hannah Arendt.*

Voorwoord

Goede mensen en slechte mensen, hemel of hel, verzetsman of NSB'er. Het onderscheid is groot. De vraag is wie er in tijd van oorlog uit het juiste hout is gesneden en zijn eer behoudt... Natuurlijk is dit beeld verre van waar en zijn deze zaken in werkelijkheid niet zo zwart-wit. Alleen al de termen 'het juiste hout' en 'eer' zijn al erg onderhevig aan subjectiviteit. Er bewust voor kiezen om bij de 'slechten' te horen deden er dan ook weinig. Toch beschikte Adolf Hitler tijdens de oorlog over een systeem dat functioneerde als een goed geoliede doodsmachine. De olie? Mensen. Veel mensen.

Dit historiografisch onderzoek kijkt naar de argumenten die op basis van historische bronnen worden gegeven bij het proberen te verklaren hoe het mogelijk was dat mensen tijdens de oorlog in staat waren om hun menselijkheid op zij te zetten. Hoe zij in staat waren de misdaden te begaan waar wij vandaag de dag naar refereren als de Holocaust. Hoe een persoon eigenhandig de dood van duizenden mensen kon verwezenlijken en een paar dagen later met zijn vrouw en kinderen kon gaan picknicken. Aan bod in dit onderzoek komen zowel het karakter van de mens als het karakter van het kwaad.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
Het historiografisch debat.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Inleiding.....	5
Onderzoeksvraag en deelvragen	7
Literatuur	8
Grenzen van dit onderzoek	9
Exposé	10
Ontstaansgeschiedenis van het debat	10
Verwikkeling	12
Christopher Browning	12
Als ik het niet doe	12
Depersonalisatie.....	13
Kritiek.....	14
Conclusie	15
Daniel Goldhagen	17
Een diepgeworteld antisemitisme	17
Keurige mannen.....	20
Kritiek.....	20
Conclusie	21
Hannah Arendt.....	23
De bureaucratische moordrobot.....	23
Legale misdaad	23
Kritiek.....	24
Conclusie	25
Ontknoping	26
Conclusie	26
Literatuurlijst	31

Het historiografisch debat

Inleiding

‘Proberen te begrijpen is niet hetzelfde als proberen te vergeven. Proberen te begrijpen is de verantwoordelijkheid van eenieder die ook nog maar een woord over dit onderwerp wil schrijven.’

- Margarethe von Trotta¹ -

Functie, context en doel

Voor velen is het niet te bevatten hoe het heeft kunnen gebeuren. Wat we wel weten – er van uit gaande dat we geen aanhanger zijn van een enge radicale en fundamentalistische beweging – is dat we zoiets nooit weer mogen laten plaatsvinden. Ik heb het over alle mannen en vrouwen die tijdens de Tweede Wereldoorlog gewillig hebben bijgedragen aan de genocide die heeft plaatsgevonden onder het bewind van de Duitse Führer. Of zoals Daniel Goldhagen deze mensen ook wel noemt: Hitler’s gewillige beulen². Van soldaten, ambtenaren tot gewone burgers, veel Duitsers waren tijdens de tweede grote oorlog verantwoordelijk voor het uitvoeren van deze massaslachting van Joden en andere (etnische) minderheden. Dit gebeurde op verscheidene manieren, de één inhumaner dan de ander. Een schokkend feit is dat een deel van deze moorden is uitgevoerd met een zichtbaar enthousiasme bij de daders.³

Het kan onmogelijk als een normale zaak beschouwd worden dat er op zo’n massale schaal mensen in touw gezet waren om deze volkerenmoord te realiseren. Wat voor ‘processen’ gingen hier aan vooraf? Dit is een vraag die veel meer aspecten kent dan enkel het historische. Zowel historici, psychologen en sociologen (etc.) buigen zich dan ook tot de dag van vandaag over deze kwestie. Als zijnde een welbekend historisch debat doet deze vraag nog geregeld veel stof opwaaien. Een moment waarop dit goed merkbaar was in de zowel de historische wereld als o.a. de internationale Joodse gemeenschap was op 8 april 1996. Er vond die avond een symposium plaats georganiseerd door the United States Holocaust Research Institute naar aanleiding van het boek van Daniel Goldhagen dat onlangs was verschenen. Zijn boek had kort na verschijnen veel losgemaakt bij de zojuist genoemde groepen en bracht het debat tot nieuwe hoogtes. In tegenstelling tot de al bestaande en voorheen alom geaccepteerde theorieën die we scharen onder de term ‘functionalisme’ beweerde Goldhagen⁴

¹ D. M. Trotta (Regisseur), *Hannah Arendt* (Film, 2012).

² D. J. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (4e druk; New York, 1996).

³ Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*.

⁴ Ibidem.

in zijn boek dat antisemitisme al voor vele generaties in de Duitse cultuur geworteld zat en dat dit essentieel was voor de uitvoering van de Holocaust. De door hem uitgewerkte theorie valt onder het ‘intentionalisme’.

Een man met een andere visie dan Goldhagen is Christopher Browning. Hij schrijft in 1992 zijn boek genaamd *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*⁵ waarin hij zijn theorie op basis van een onderzoek naar een politiebataljon van de ‘Ordnungspolizei’ uiteenzette. Dit bataljon werd in Polen ingezet voor de deportatie en massaslachting van tienduizenden Joden. Op basis van o.a. dit onderzoek beweerde Browning in zijn boek dat de mannen uit het politiebataljon moordden vanuit gehoorzaamheid aan hun commandanten en dat processen als groepsdruk een grote rol speelden in de bereidheid van deze mannen om de moorden te begaan.⁶

De Duits-Amerikaanse Hannah Arendt (†1975) wierp weer een ander licht op de kwestie. Deze Joodse schrijfster en filosofe bracht in 1963 het boek *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*.⁷ In haar boek, dat gaat over haar waarnemingen als journalist bij de Eichmann-processen beweerde zij dat er nog steeds morele keuzes gemaakt kunnen worden in een totalitair regiem. In het geval van Eichmann was het echter zijn ambitie en de voldoening die hij haalde uit het aanzien dat het volgen van orders hem bracht de onderliggende reden voor zijn acties.

De vraag waarop het debat Browning-Goldhagen op gebaseerd is, namelijk wat de vele Duitsers die in de Tweede Wereldoorlog meewerkten aan de Holocaust dreef tot het uitvoeren van zulke inhumane acties, is een vraag die bij ons allemaal zou kunnen spelen wanneer wij lezen over de vervolging van de Joden. Het belang van het proberen te tackelen van dit vraagstuk is nauw verbonden met de visie die men heeft omtrent geschiedenisonderwijs. Vandaag de dag is geschiedenisonderwijs in ons land al lang meer dan feiten en jaartallen, en wordt er veel waarde toegekend aan onderliggende processen en factoren. Dit voegt een zeer nuttige dimensie toe aan het geschiedenisonderwijs omdat men op deze manier inzichten opdoet die dienen voor het begrijpen van hedendaagse verschijnselen.⁸

⁵ C. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (13e druk; Londen, 1992).

⁶ Browning, *Ordinary Men*.

⁷ H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (10e druk; New York, 1963).

⁸ A. Wilschut, D. van Straaten, M. van Riessen *Geschiedenisdidactiek: handboek voor de vakdocent* (2e druk; Bussum, 2004).

Onderzoeksvraag en deelvragen

Hoofdvraag

Welke motieven kennen historici en sociologen tegenwoordig toe aan de vele Duitsers die in de Tweede Wereldoorlog meewerkten aan de Holocaust?

Deelvragen

1. Wat is de visie zoals beschreven in het boek van Browning?
2. Welke kritiek wordt er op deze de visie van Browning geleverd?
3. Wat is de visie zoals uiteengezet door Goldhagen?
4. Welke kritiek bestaat er op de visie van Goldhagen?
5. Wat beschreef Arendt als de drijfveer van Adolf Eichmann bij het doen van zijn werk?
6. Welke kritiek wordt er geleverd op het beeld dat Arendt schetst?

Verantwoording

Om een tot een antwoord te komen op de hoofdvraag is er gekozen dit gaan doen op basis van een selectieve groep historici. Browning, Goldhagen en Arendt. Dit wordt duidelijk wanneer men kijkt naar de deelvragen. De reden dat er is gekozen voor deze personen is omdat zij met hun werken over de Holocaust een duidelijke discussie geschetst hebben. Het zijn personen die boeken en artikelen hebben geschreven waarin naar elkaar wordt verwezen en kritiek op elkaar wordt geleverd. Dit schetst een duidelijke afbakening voor het onderzoek zonder het speelveld al te klein te maken. Zo wordt er in dit onderzoek ook meegenomen hoe de werken van bovengenoemden door de buitenwereld bekeken en bekritiseerd werden.

In dit onderzoek gaat het om het psychologische aspect van de misdaden die zijn begaan. Er wordt gekeken naar de manieren waarop de daders over hun werk gedacht konden hebben en hoe zij zich zelf zagen ten opzichte van hun misstanden. Er wordt gekeken hoe de misdadigers zich verhielden tot de maatschappij waarin zij leefden en in hoeverre zij een product waren van deze samenleving.

Literatuur

De belangrijkste werken die worden gebruikt in dit onderzoek zijn:

Ordinary Men, door Christopher Browning⁹

Dit boek dat werd gepubliceerd in 1992 kan worden gezien als het begin van het Holocaust-debat zoals gevoerd door Browning en Goldhagen. Gebruikt bij dit onderzoek de Britse versie zoals deze voor het eerst verscheen in 2001. In deze editie is op het einde een later geschreven nawoord opgenomen waarin Browning o.a. ingaat op de door Goldhagen op zijn boek geleverde kritiek.

Hitler's Willing Executioners, door Daniël Goldhagen¹⁰

Goldhagen had al voor het uitbrengen van zijn boek in 1996 zijn kritiek geuit op het werk van Browning. Na publiceren van dit boek, wat deels kan worden beschouwd als een reactie op het werk van Browning, kreeg hun discussie grote aandacht. Er waren velen die Goldhagen's controversie boek in twijfel trokken en hem bekritiseerden. Voor dit onderzoek is een versie gebruikt uit 2001.

Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil, door Hannah Arendt¹¹

Dit boek is een verzameling van artikelen die de Duitse verslaggever en Holocaust overlever schreef voor de New Yorker, een krant uit de Verenigde Staten. Wanneer het boek voor het eerst gepubliceerd werd in 1963 en Arendt's kijk om veel daders van de Holocaust bij het grote publiek bekend werden, krijg zij veel kritiek over zich heen. Zowel van binnen als buiten de Joodse gemeenschap werd het boek als erg controvers ervaren. De visie van Arendt kan in verband worden gebracht met die van Browning. Net zoals bij Browning levert Goldhagen ook kritiek op het werk van Arendt.

⁹ C. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (13e druk; Londen, 1992).

¹⁰ D. J. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (4e druk; New York; 1996).

¹¹ H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (10^e druk; New York, 1963).

The Evil of Banality, door Daniel Goldhagen¹²

Dit artikel, een in 1992 in het politiek wetenschappelijke tijdschrift *New Republic* verschenen stuk, is een recensie van Goldhagen op het boek *Ordinary Men* van Christopher Browning. Het geeft een goed beeld van de welke zaken Goldhagen aanwijst als zijnde misinterpretaties door Browning. De titel mag niet worden verward met het boek van Hannah Arendt, ondanks dat deze er waarschijnlijk van is afgeleid.

- *The Open Mind*, interviews met Goldhagen waarin hij zijn werk verdedigd¹³

Tijdens deze twee interviews van dertig minuten, praat Daniel Goldhagen met Richard Heffner. Goldhagen gaat in dit programma vooral in op de vraag of hij met zijn boek nu wel of niet een gevoel van nationale schuld bij het Duitse volk neerlegt.

Grenzen van dit onderzoek

Dit historiografisch onderzoek beperkt zich tot de visies van Browning en Goldhagen en diens kritiek op elkaars werk. De visie van Hannah Arendt wordt gebruikt om van extra psychologische context te voorzien. Haar theorie kan als onderliggend worden gezien bij zowel de argumenten van Browning en Goldhagen. Dit document heeft een beschouwend karakter waarin het de argumenten van de genoemden toelicht en voorziet van context. Het geeft weer hoe er vanuit het oogpunt van de ene persoon kritiek wordt geleverd op de beweringen van de ander en hoe hier vervolgens weer op gereageerd wordt. Dit onderzoek houdt zich niet bezig met de kwestie van het functionalisme/intentionalisme.

Het Browning - Goldhagen debat onderscheidt zich door de vraag of het meer sociale processen waren of toch antisemitische geschiedenis die de Holocaust mogelijk maakte. Het mag niet verward worden met de Goldhagen-affaire, waarbij gekeken wordt naar de juiste verhouding van het Duitse volk zowel vroeger als tegenwoordig tenopzichte van het Holocaust-verleden.

¹² D. J. Goldhagen, *The Evil of Banality*, New Republic 7 (1992), 49-52.

¹³ D. J. Goldhagen, *The Open Mind: More About Hitler's Willing Executioners* (R. D. Heffner, Interviewer, 1996).

Exposé

Ontstaansgeschiedenis van het debat

Hoe is het Holocaust-debat tot stand gekomen?

Samen met historici als Raul Hilberg kan Arendt gezien worden als een van de grondleggers van deze tak van het Holocaust-debat. Aan Raul Hilberg, die gezien wordt als de eerste historicus die een uitvoerig onderzocht werk over de Holocaust uitbracht, werd zo ook het boek van Browning opgedragen. Twee jaar na Hilberg's *The Destruction of the European* verscheen het boek van Hannah Arendt. Bij de theorie van Arendt zijn door de jaren heen vele kanttekeningen geplaatst. Zo zei Browning bijvoorbeeld dat Arendt een belangrijk concept beetpakte, maar niet het juiste voorbeeld gebruikte (Eichmann). Dit omdat een later verschenen interview met Eichmann andere inzichten aan het licht bracht. Arendt's theorie zelf heeft echter veel lof ontvangen en is er nog altijd eentje om in acht te nemen bij het behandelen van dit thema.

Het boek van Daniel Goldhagen was grotendeels geschreven als een reactie op het boek van Browning. Goldhagen kreeg, naast de onderscheidingen en lof erg veel kritiek op zijn werk. Sommigen spraken hierdoor zelfs over de 'Goldhagen-affaire'. Raul Hilberg was één van de vooraanstaande personen die deze kritiek leverde. Toen in 1996 het symposium georganiseerd werd om de komst van het boek van Goldhagen in het veld van Holocaustonderzoek te bespreken en in perspectief te plaatsen was het Browning vs. Goldhagen debat geboren¹⁴.

Het Holocaust-debat is niet één debat maar kent meerdere grote vragen die elke door een bepaalde groep mensen bediscussieerd werd (of wordt). Zo had je bijvoorbeeld achter in de jaren tachtig in Duitsland de zogenoemde 'Historikersstreit'. De vraag was hier hoe het Duitse volk zou moeten omgaan met het Holocaust-verleden van het land. De Goldhagen-affaire werd door sommigen gezien als een extensie van dit debat. Opvallend hierbij was dat zijn boek in Duitsland erg goed werd ontvangen.

Het Browning - Goldhagen debat is psychologisch van karakter dan de historikerstreit en legt de focus op het verleden in plaats van het heden. Het laat op basis van

¹⁴ D. J. Goldhagen, C. Browning, L. Wieseltier, & M. Berenbaum, *The "Willing Executioners" "Ordinary Men" Debate: Selections from the Symposium* (Washington, 1996).

de verschillen in opvattingen van deze beide historische zien hoe er gekeken kan worden naar de individuele misdadigers van de Holocaust.

Verwikkeling

Christopher Browning

Wat is de visie zoals beschreven in het boek van Browning?

In het boek *Ordinary Men* legt Browning uit dat hij twee soorten oorlogsmisdadigers onderscheidt. Het eerste soort is er een dat zou voortkomen uit eigen oorlogsleed. Soldaten die hun eigen mannen vermoord hebben zien worden of zelf gewond zijn geraakt op het slagveld. Gefrustreerde soldaten die een kans op wraak aangrijpen zodra deze zich voordoet.¹⁵ In het 'Reserve Police Battalion 101' waar het boek op gebaseerd is zou sprake zijn geweest van een tweede soort. Het zou hier om mannen zijn gegaan waarbij op enkele uitzonderingen na geen sprake was van dergelijke oorlogstrauma's. Deze mannen waren te oud voor het gewone leger bevonden¹⁶ en hadden voor het grootste deel nog nooit een schot op een persoon gelost.

Browning geeft verscheidene argumenten voor het feit dat juist dit bataljon verantwoordelijk is geweest voor de dood van tienduizenden mannen, vrouwen en kinderen. Zijn argumenten zijn voornamelijk gebaseerd op korte termijn sociaalpsychologische processen. In dit stuk over het boek van Browning wordt ingegaan op deze sociale processen die volgens hem oorzaak zijn geweest van het gemak waarmee deze Duitse mannen te werk gingen.

Als ik het niet doe...

In tegenstelling tot wat buitenstaanders zouden kunnen denken wanneer het gaat om oorlogsmisdaden als deze, is dat het kiezen om niet te participeren hevig gestraft werd en meestal met de dood moest worden bekocht. In het geval van de mannen Bataljon 101 was dit in ieder geval niet het geval. Browning legt nadruk op het feit dat de hoofdcommandant van het bataljon, majoor Wilhelm Trapp, verscheidene keren aangaf dat wanneer iemand zichzelf niet in staat achtte om de taken uit te voeren, hij het niet hoefde te doen. Zo werd dit zowel bij aanvang van de missie¹⁷ als vlak voor de eerste massaslachtpartij begon in de bossen bij

¹⁵ C. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (13e druk; Londen, 1992), 160.

¹⁶ Browning, *Ordinary Men*, 1.

¹⁷ Ibidem, 2.

Józefów aan de mannen aangeboden¹⁸. Van de mannen aanwezig bij deze massaexecutie ging niemand op dit aanbod in. Dit zou voor een groot deel zijn gekomen doordat de mannen erg goed inzagen dat als zij het niet zouden doen, een ander het werk zou moeten opknappen. Zodoende droegen zij ieder hun steentje bij de missie.

Het uitgangspunt van Browning is dan ook dat een groot deel van de mannen het werk verafschuwden. Zo werd er door velen hevig gedronken tijdens de missies omdat het werk anders ondragelijk zou zijn geweest.¹⁹ Het vormen van de liquidatieploegen was altijd een heikel punt. Leden van het bataljon verstopten zich in de tuin van de dorpskerk²⁰, of rekten tijd bij het doen van huiszoekingen. Zolang zij maar niet op het marktplein hoefden te zijn waar de teams opgesteld werden. Zelfs enkele mannen die regelmatig deelnamen aan de liquidatieploegen gaven aan dat wanneer zij op patrouille waren en er niet op hun acties werd gelet, zij zich weerhielden van schieten.²¹ Ook werd er zelden geschoten in chaotische omstandigheden, bijvoorbeeld wanneer er een dorp net werd binnengevallen om de aanwezige Joden bijeen te drijven.²²

Het was het sterke groepsgevoel dat de mannen uiteindelijk in staat heeft gesteld hun werk uit te voeren. Dit groepsgevoel stond in regelrecht verband met de wetenschap dat wat er ook gebeurde, de taak nu eenmaal volbracht moest worden.

Depersonalisatie

De voor het onderzoek ondervraagde bataljonleden maakten kenbaar dat hun taken in Polen makkelijker werden naarmate zij er meer van hadden verricht.²³ De eerste missie, bij het dorp Józefów, werd dan ook vanuit psychologisch perspectief tot de zwaarste gerekend. Onder de Duitse mannen was gaandeweg sprake van meer gewilligheid tot schieten. Hier worden in het boek meerdere redenen voor gegeven.

Het tweede dorp waar het bataljon aankwam was Łomazy. Hier werden in ongeveer de helft van de tijd door een groter deel van de reservisten meer Joden vermoord dan bij het vorige dorp. De commandanten hadden er over nagedacht over hoe ze dit konden bereiken. Dit was te merken aan bijvoorbeeld het feit dat er bij aanvang van het werk in Łomazy niet expliciet werd aangeboden dat de mannen ook mochten kiezen om geen deel uit te maken van

¹⁸ Ibidem, 63.

¹⁹ Ibidem, 89.

²⁰ Ibidem, 62.

²¹ Ibidem, 171.

²² Ibidem, 63.

²³ Ibidem, 161.

de liquidatieploegen. Zou zou de ‘burden of choice’ worden verlicht.²⁴ De mannen die hier het schieten moesten verrichten waren vooraf al aardig dronken, maar een belangrijker verschil zat hem in het feit dat de moordenaar en het slachtoffer ditmaal niet met elkaar oog in oog kwamen te staan.²⁵ Dit was een gevolg van de nieuwe aanpak die de commandanten hadden bedacht waardoor het moorden efficiënter moest gaan verlopen. Browning refereert hiernaar als ‘depersonalisatie van het moordproces.’

Verder werden de mensen die de schoten losten door een rouleringssysteem met grote regelmaat afgewisseld. Dit zou voor hen niet alleen verlichtend zijn geweest omdat zij zo minder behoefte te schieten, maar ook een gevoel hebben gegeven dat het niet uitmaakte of ze wel of niet schoten.²⁶ Het zou namelijk hoe dan ook zijn gebeurd. Ook dit wordt depersonalisatie genoemd, maar in dit geval omdat de acties van een enkel bataljonlid hierdoor te niet gedaan leken te worden. Net zoals de meeste dingen in het leven, is ook moorden iets dat kan wennen, stelt Browning. De hevigheid van de eerste moorden in Józefów zou niet meer geëvenaard zijn geweest.²⁷

Kritiek

Welke kritiek wordt er op deze de visie van Browning geleverd?

Daniel Goldhagen schreef in 1992 in het Amerikaanse politiek georiënteerde tijdschrift *The New Republic* een recensie op het boek van Christopher Browning.²⁸ Naast het wel geplaatste lof dat hij over het boek uit maakte hij echter enkele kritische kanttekeningen. Zo zou het boek enkele kansen hebben laten liggen omdat het volgens Goldhagen niet in gaat op de link met de heersende culturele ideeën en opvattingen van Duitsland in die tijd. Interessanter is echter de kritiek die hij levert op datgene dat Browning wél heeft geschreven. Zo schreef Goldhagen hierover bijvoorbeeld dat ondanks hoewel Browning toegaf dat het gebruik van getuigenissen moeilijkheden met zich mee bracht wat betreft betrouwbaarheid, hij niet aangaf wat vervolgens zijn criteria was waarop hij deze getuigenissen beoordeelde op betrouwbaarheid. Iets waarvan Goldhagen het belang benadrukt. Zo vertelt hij zelf ook veel met materiaal zoals dat van het Politiebataljon 101 te hebben gewerkt, inclusief dit specifieke onderzoek. Hij concludeert hieruit een overweldigende tendens te hebben waargenomen bij

²⁴ Ibidem, 86.

²⁵ Ibidem, 85.

²⁶ Ibidem, 85.

²⁷ Ibidem, 85.

²⁸ D. J. Goldhagen, *The Evil of Banality*, New Republic 7 (1992), 49-52.

vrijwel elke betrokkene om zichzelf in zijn getuigenis als onschuldig weg te zetten.²⁹ Zo werd vaak een grotere mate van betrokkenheid aangetoond dan de verdachte toegaven. Goldhagen wijst hierbij uit dat de claim van Browning dat misschien wel 20% van de bataljon leden niet heeft vermoord simpelweg niet van bewijs kan worden voorzien. Een ander punt van kritiek dat hij levert is dat er volgens hem niet genoeg wordt gekeken naar de motieven van de mannen die zich liet excuseren van het schieten op bepaalde momenten. Zo zou er in het werk van Browning te weinig rekening zijn gehouden met de optie dat deze verzoeken misschien voortkwamen vanuit een walging ten opzichte van het werk i.p.v. moreel bezwaar.³⁰ In andere woorden, niet iedere voorstander van de doodstraf zou deze ook daadwerkelijk zelf willen volstrekken. Browning noemde deze mogelijkheid wel, maar tilt hier niet zwaar genoeg aan.

Er zijn vele getuigenissen en bewijzen van gebeurtenissen waarbij daders Joden belachelijk maakten, onnodig mishandelden of zelfs ‘moordspelletjes’ met ze speelden. Dit is in strijd met de visie van een dader als iemand die slechts orders opvolgt om het werk gedaan te krijgen. Zo haalt Goldhagen een voorbeeld hiervan aan van het Politiebataljon 101.³¹

Als voor hem meest belangrijke kritiek uit Goldhagen dat er niet genoeg waarde gehecht wordt aan de manieren waarop de bataljonleden konden hebben gedacht over Joden. De daders die hierop bevraagd waren gaven meestal aan hun slachtoffers simpelweg als ‘de vijand’ te hebben beschouwd. Dit was echter typisch voor getuigenissen afgelegd door daders van de Holocaust.

Conclusie

De gegevens bekend over het Reserve Politiebataljon 101 zijn voor Browning erg waardevol geweest bij het proberen te begrijpen van de gebeurtenissen tijdens de Holocaust. Door de uitgebreide verslaglegging door het onderzoek van de Staatsanwaltschaft³² en de hoeveelheid mannen die hierbij getuigenissen aflegde heeft Christopher Browning hier verscheidene conclusies over getroffen. Het onderliggende idee bij deze conclusies is dat het hier mannen betrof die niet waren aangetast door direct oorlogsgeweld. Zij waren zelf vrijwel nooit beschoten geweest en brutalisering was in dit geval eerder een gevolg was van hun gruwelijke acties in plaats van een oorzaak.

Volgens Browning haalden de mannen geen voldoening uit het werk en probeerden velen waar mogelijk onder het moorden uit te komen. Zo waren er mannen die deel

²⁹ D. J. Goldhagen, *The Evil of Banality*, 49-52.

³⁰ Ibidem, 49-52

³¹ Ibidem, 49-52

³² Vertaling: openbare aanklager

uitmaakten van een liquidatieploeg en voor wie het tijdens de taak te veel werd. Zij gaven dit aan en afhankelijk van aan welke commandant zij dit vroegen werden zij geëxcuseerd van hun werkzaamheden.³³ Er werd rekening gehouden door de commandanten met de mannen die het schieten moesten uitvoeren. Zo gaven in het onderzoek ondervraagde bataljonleden aan dat hun commandant bij aanvang van de eerste missie aangaf dat als het hun taak makkelijker zou maken, de mannen zouden moeten onthouden dat de Joden oorzaak waren van de Amerikaanse boycot die Duitsland zo had beschadigd. Later kwamen de commandanten met strategieën die de psychologische last moest verlichten. Door werkwijzen zoals roulering binnen de liquidatieploeg leek de taak van meer dan duizend Joden op een dag vermoorden minder op een eindeloze slachtpartij, terwijl in werkelijkheid het moorden onafgebroken doorging. Onder andere door deze redenen heeft een team van iets minder dan 500 man verantwoordelijk kunnen zijn voor de dood van minimaal 38.000 Joden in relatief korte tijd. Een bataljon dat initieel voor de taak gekozen werd door ‘gebrek aan beter’.

³³ C. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (13e druk; Londen, 1992), 62.

Daniel Goldhagen

Wat is de visie zoals uiteengezet door Goldhagen?

Daniel Jonah Goldhagen, zoon van de Poolse Holocaust-overlever en historicus Erich Goldhagen. Hij werd in 1959 geboren in Boston en studeerde in 1996 af aan Harvard als doctor in de sociale wetenschappen. Zijn boek *Hitler's Willing Executioners* is gebaseerd op zijn scriptie die in 1994 een prijs won voor beste proefschrift op het gebied van politieke wetenschappen. In zijn boek zet hij uiteen waarom volgens hem een in die tijd diepgeworteld antisemitisme in de Duitse maatschappij een drijvende factor is geweest achter de Holocaust. In zijn boek dat grotendeels is geschreven als reactie op het boek van Christopher Browning schrijft hij onder andere over hetzelfde politiebataljon dat de basis heeft gevormd van het boek van zijn collega. Zo opent het boek met een referentie naar dit bataljon en wijdt hij hier tevens twee gehele hoofdstukken aan. Als hoofddoel van zijn boek benoemd hij het verklaren waarom en hoe de Holocaust ontstond. Dit heeft hij willen doen aan de hand van drie subthema's: de daders van de Holocaust, Duits antisemitisme en de aard van de Duitse maatschappij tijdens de naziperiode.

Een diepgeworteld antisemitisme

Waar wij nu de acties van o.a. SS'ers veroordelen als zijnde meer dierlijk dan menselijk, riepen deze acties bij de betrokken Duitsers toendertijd vrijwel nooit vragen op. Om dit te verklaren gebruikt Goldhagen historische argumenten om bepaalde elementen uit de Duitse cultuur van voor en tijdens de oorlog aan te wijzen. Hij gaat hiervoor terug naar het ontstaan van antisemitisme binnen het Christendom in Europa. Ten tijde van het Romeinse Keizerrijk zouden Christelijke priesters zich tijdens hun diensten al expliciet negatief hebben uitgelaten over Joden. In het kort zou dit te wijten zijn geweest aan het feit dat Jodendom en het Christendom onder andere veel geschriften (het Oude Testament) met elkaar delen, maar deze verschillend interpreteerden. Een andere reden tot Jodenhaat die de priesters propageerden was dat het Joodse volk collectief verantwoordelijk zou zijn geweest voor de dood van Jezus Christus. Zij hadden hem moeten hebben erkent als zijnde de Messias maar hebben dit niet gedaan. Het werd daarom normaal bevonden voor een Christen om Joden als moreel minderwaardig te zien. Dit antisemitisme bereikte in de dertiende eeuw een hoogtepunt waarbij Joden door kerkelijk leiders als schepsels van de duivel werden

weggezet.³⁴ Deze haat was zo groot dat in middeleeuws Europa vrijwel alle misstanden in de maatschappij aan Joden werden toegeschreven. Zij werden ook toendertijd veelvuldig slachtoffer van antisemitisch geweld en moord. Zo ook na de Zwarte Dood werden zij in sommige gemeenschappen volledig verdreven, schuldig bevonden voor wat er was gebeurd doordat zij waterputten zouden hebben vergiftigd. Ook Martin Luther was een fel antisemiet.

In de achttiende-eeuwse Duitse samenleving had het antisemitisme een meer complexere vorm gekregen.³⁵ Dit had toen tijdens de laatste drie kwart eeuw een metamorfose ondergaan. Hierbij verviel langzaam het religieuze karakter en ontstond het moderne op ras gebaseerde antisemitisme dat we tot op de dag van vandaag kennen. Toen de maatschappij veranderde en een andere karakter kreeg, veranderde het antisemitisme mee in plaats van dat dit werd afgezworen.³⁶ Hiervoor was het volgens Goldhagen een te diepgeworteld element van de maatschappij geworden. In boeken getiteld als *Ueber die Gefährdung des Wohlstandes und des Charakters der Deutschen durch die Juden*³⁷ werden Joden weggezet als asociale die de Duitse maatschappelijke orde trachtten te ondermijnen. Ongeacht of Joden nu werden gezien als religie, natie, politieke groepering of ras, zo schrijft Goldhagen, ze werden altijd gezien als ‘Fremdkörper’. Vreemdelingen binnen Duitsland. Aan het einde van de achttiende eeuw kwam er een vorm op van een Joodse emancipatie. Progressievere Duitsers, gedreven door verlichtte idealen, schreven verdedigingen van de Joden. In het boek ‘*Ueber die Bürgerliche Verbesserung der Juden*’³⁸, schreef de Duitse filosoof Wilhelm von Dohm dat er behoefte was aan een verandering in de wijze waarop Joden zich tot de maatschappij verhielden, zowel op politiek als moreel vlak. Hiervoor moest er volgens Dohm een overeenkomst komen. Hij stelde dat de Joden politieke gelijkheid zouden krijgen wanneer zij hun morele kijk en onderhandse economische praktijken zouden verwerpen.³⁹ Ondanks dat Dohm er destijds van beschuldigd werd dat hij gefinancierd werd door Joden, gaf hij met zijn werk gelijk aan de tegenstanders van Joden door te erkennen dat zij in hun huidige toestand niet geschikt waren voor burgerschap. Zelf overtuigd van zijn goede intenties, was hij van mening dat men de ‘Joodsheid’ uit de maatschappij kon en moest laten verdwijnen. Joden zouden onderwezen kunnen worden in Duitse cultuur. Een Jood was tenslotte meer man dan

³⁴ D. J. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (4e druk; New York, 1996), 53.

³⁵ Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, 53.

³⁶ Ibidem, 54.

³⁷ Vertaling: ‘Over de bedreiging van de voorspoed en het karakter van de Duitser door de Joden’

³⁸ Vertaling: ‘Over de maatschappelijke verbetering van Joden’

³⁹ Ibidem, 57.

Jood, zo stelde Dohm⁴⁰. Zijn werk krijg veel erkenning onder andere verlichtte, liberale Duitsers. Goldhagen schrijft dat deze liberale ‘vrienden’ door het in stand houden van de notie dat het Jodendom moreelverwerpelijk was eigenlijk antisemieten in schaapskleding waren.⁴¹ Samenvattend stelden de verdedigers van Joden in de negentiende eeuw min of meer een ultimatum: ‘wij nemen het voor jullie op wanneer jullie ophouden jezelf te zijn,’ aldus Goldhagen.⁴²

Wanneer in de loop van de negentiende eeuw geen sprake was van deze aanpassing in de Joodse gemeenschap nam ook de ‘steun’ van de liberalen sterk af. De Joden pasten namelijk niet in het plaatje van hun verlichtte idealen van eenheid en werden daarom gezien als het schoolvoorbeeld van particularisme in de Duitse maatschappij.⁴³ Zo ontstond in Duitsland de ‘Judenfrage’. Moesten deze mensen opgenomen worden in de Duitse maatschappij en burgerrechten krijgen of moest men dat juist niet willen omdat zij in essentie anders waren? Een poging van het parlement in Beieren om in 1849 de Joden volledige gelijkheid en burgerrechten te verschaffen stuitte op veel protest vanuit het gebied en er werden massaal handtekeningen verzameld om dit tegen te gaan. Het idee hierachter was dat het onheil waar de Joden volgens deze burgers voor stonden na acceptatie van deze nieuwe wet tot zijn volledige recht zou komen. O.a. deze ontwikkelingen zijn voor Goldhagen bewijzen van het antisemitisme dat al eeuwen in de Duitse samenleving geworteld zat en nog steeds erg present was in negentiende-eeuws Duitsland.

Na de eenwording van Duitsland bleef de Judenfrage een grote rol spelen als zijnde een politiek vraagstuk. Het feit dat politieke partijen toen openlijk en op nationaal niveau voor hun antisemitisme uitkwamen wijst volgens Goldhagen op de sterke greep die antisemitisme had op de Duitse samenleving.⁴⁴ Met de overgang naar de twintigste eeuw was de Judenfrage in Duitsland geen kwestie meer van ‘of’ maar van ‘hoe’. Ten tijde van de Eerste Wereldoorlog werden de Duitse Joden veelvuldig beschuldigd van niet dienen in het leger en in plaats daarvan achterblijven en de oorlogsomstandigheden in het land te hebben benut voor eigen gewin op de zwarte markt.⁴⁵ Het kwam vervolgens voor weinig Duitsers als een schok aan dat er kort na de oorlog een in essentie antisemitische partij in hun land werd gevormd.

⁴⁰ Ibidem, 57.

⁴¹ Ibidem, 58.

⁴² Ibidem, 58.

⁴³ Ibidem, 59.

⁴⁴ Ibidem, 76.

⁴⁵ Ibidem, 81.

De NSDAP. Een partij die hun antwoord op de ‘Joodse kwestie’ niet onder stoelen of banken zou steken.

Keurige mannen

Daniel Goldhagen begint zijn boek met een anekdote over de Duitse Wolfgang Hoffmann, commandant van één van de drie compagnieën van het Bataljon 101.⁴⁶ Als fanatiek commandant had hij tijdens zijn werk met het bataljon reeds de dood van vele Joden op zijn naam staan. Tijdens het werk in Polen werd hij geconfronteerd met een voor hem lastige situatie die er toe leidde hij een order van hogerop moest weigeren. Het was hem simpelweg te moreel verwerpelijk. Het bevel luidde dat hij de leden van zijn compagnie een verklaring moest laten ondertekenen waarin zij beloofden niet te zullen stelen of plunderen. Schriftelijk diende hij bezwaar in tegen deze order. Hierin gaf hij aan zich verontwaardigd te voelen en niet te begrijpen waarom een dergelijke verklaring bij zijn compagnieleden als nodig werd geacht. In deze geschreven verdediging van zijn mannen benadrukte hij het karakter van de bataljonleden, voornamelijk mannen zonder SS-affiliatie. Hij schreef over hun goede verstandhouding met de Duitse morele waarden en gedragsnormen. Goldhagen benadrukt hiermee dat een man die had aangedrongen tot de moord op tienduizenden Joden door zijn bataljon vraagtekens over de integriteit van deze mannen als hondsbrutaal had ervaren. Het ging tenslotte om goede Duitse soldaten die zich er meer dan bewust van waren dat diefstal niet in het rijtje van wenselijke normen thuishoorde. Niets had de commandant tijdens het werk dan ook doen vermoeden dat met het moreel besef van deze mannen wat mis was, zo schreef hij in zijn bezwaarschrift. Het feit dat voor deze man het vermoorden van een Jood niet in strijd was met diens normen en waarden maar het stelen van een Pool wel is een van de manieren waarop Goldhagen aantoont dat deze daders er een meer dan bijzonder wereldbeeld op na hielden.

Kritiek

Welke kritiek bestaat er op de visie van Goldhagen?

Daniel Goldhagen werd er na het schrijven van zijn boek van beschuldigd dat hij het beeld van antisemitisme in Duitsland te zwart-wit zou hebben geschetst. Zo schreef Browning dat Goldhagen naadloos over gaat van een scala aan vormen van Duits antisemitisme in één

⁴⁶ Ibidem, 3.

extremalistische vorm.⁴⁷ Volgens Yehuda Bauer, een Israëlische historicus zou Goldhagen hebben overdreven hoe veel Duitsers na de Eerste Wereldoorlog een extremistische denkbeelden zouden hebben gehad. Het zou dan ook niet de politieke agenda omtrent de Joodse kwestie zijn geweest die de NSDAP in 1933 de verkiezingen deed winnen, maar de Grote Depressie. Een ander punt van kritiek (naast verscheidende andere zaken) dat Bauer leverde was dat Goldhagen zich vrijwel alleen op Duits- en Engelstalige bronnen zou hebben gericht. Hij had meer waarde moeten hechten aan ook Poolse en Hebreeuwse bronnen.⁴⁸

Verder werd er gezegd dat Goldhagen een gevoel van collectieve nationale schuld zou hebben willen geven aan het Duitse volk. Dit onder andere door zijn fel omstreden uitspraak dat er geen verschil zou zijn geweest tussen Duitsers en Nazi's. Goldhagen heeft zich tegen deze beschuldiging verdedigd door aan te geven dat het Duitsland van nu heel erg verschilt van de het Duitsland van voor de oorlog. De mensen die er wonen hebben compleet andere denkbeelden dan de mensen die actief waren in de oorlog.⁴⁹ In Duitsland zelf werd het boek door het grote publiek voornamelijk goed ontvangen.

Conclusie

In de introductie van zijn boek legt Goldhagen uit dat dat weinig mensen bij het denken over de Holocaust voor zichzelf stilstaan bij het profiel van de moordenaars die deze mogelijk gemaakt hebben. Vaak wordt gedacht dat hun daden voornamelijk toegekend kunnen worden aan de aard van de mens en diens handelen onder bepaalde sociale druk en omstandigheden. Hierom waren de daadwerkelijke daders, zowel op individueel als institutioneel niveau volgens Goldhagen een vrijwel niet in acht genomen element in de grote hoeveelheid geschreven werk over de Holocaust⁵⁰. Over deze daders zouden dan ook vele misconcepties heersen. Juist om deze reden is voor Goldhagen het Reserve Politiebataljon 101 een belangrijk onderzoeksthema geweest omdat het hier voornamelijk ging om mensen zonder SS-affiliatie. Gewone burgers. Wat deze mannen wel met elkaar hadden valt volgens Goldhagen te herleiden naar hun Duitse culturele erfenis.

⁴⁷ C. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (13e druk; Londen, 1992), 194.

⁴⁸ D. J. Goldhagen, C. Browning, L. Wieseltier, & M. Berenbaum, *The "Willing Executioners" "Ordinary Men" Debate: Selections from the Symposium* (Washington, 1996).

⁴⁹ D. J. Goldhagen, *The Open Mind: More About Hitler's Willing Executioners* (R. D. Heffner, Interviewer, 1996).

⁵⁰ D. J. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (4e druk; New York, 1996), 5.

Het model van Nazi-antisemitisme had al vorm gekregen ruim voordat de Nazi's aan de macht kwamen, schrijft Goldhagen. Zo wijst hij op geen geschiedenis van antisemitisme in middeleeuws Europa. Antisemitisme dat in Duitsland ten tijde van de achttiende en negentiende eeuw modernere vormen aannam en de focus op ras legde. Het idee dat 'de Jood' in essentie anders was en nooit volledig in de Duitse maatschappij zou assimileren werd wijd gedeeld. Doordat Na de eenwording van Duitsland werd de Joodse gemeenschap gezien als een voorbeeld van particularisme en stond deze in de weg van het eenheidsdoel dat de Duitsers voor hun maatschappij voor ogen hadden. Op basis van Goldhagen's argumenten kan gesteld worden dat het verschil tussen een gewone Duitser en een Nazi of SS'er ten tijde van de oorlog niet persé - en in veel gevallen niet - het uitgesproken antisemitisme betrof. Antisemitisme was namelijk iets waar vrijwel elke Duitser mee werd opgevoed en werd doorgegeven van generatie op generatie. De mannen van het bataljon waren dan ook 'gewone mannen', zoals Browning ook wel stelde. Eerder gewone leden van een buitengewoon politiek milieu. Een politiek milieu die een verwarde en dodelijke kijk had op Joden. Een kijk die de oorzaak was van wat in essentie als vrijwillige barbaarsheid kan worden gezien.⁵¹

⁵¹ D. J. Goldhagen, *The Evil of Banality*, New Republic 7 (1992), 49-52.

Hannah Arendt

Wat beschreef Arendt als de drijfveer van Adolf Eichmann bij het doen van zijn werk?

Hannah Arendt ging in 1963 namens de New Yorker naar Jeruzalem. Hier ging zij heen om het proces van het Nazi-kopstuk Adolf Eichmann bij te wonen. Zij heeft eenmaal terug in de VS veel kritiek ontvangen over haar werk omdat haar conclusies over deze man de wereld schokten. Het werk van Arendt kan vandaag de dag echter als exemplarisch worden beschouwd omdat het inzicht geeft in de manier waarom vele daders van de Holocaust redeneerden wat betreft hun eigen schuld en betrokkenheid. Met name het type dader dat de moorden niet zelf uitvoerde maar zijn werk deed vanachter bijvoorbeeld een bureau (*'Schreibtischtäter'*).

De bureaucratische moordrobot

Wat Arendt in haar boek naar voren bracht is dat het geen speciaal soort persoon vergt om tot dergelijke 'monsterlijke' daden over te gaan en dat er een Eichmann in ons allemaal kan schuilen. Zij maakte hierbij de vergelijking met andere voorbeelden uit de geschiedenis, zoals bijvoorbeeld de omgang van de Europese kolonisten met de indianen in Noord-Amerika. Zij beweerde, dat wanneer het opvolgen van orders een persoon blijft lonen, diens eigen denkvermogen hierbij steeds verder kan komen te vervallen. Daarmee verliest hij of zij het vermogen om zelf een moreel oordeel te vellen en blijft deze doorgaan met het op een neutrale wijze, zonder eigen intenties de orders op te volgen. Deze persoon heeft zijn eigen menselijkheid hierbij uit het proces te gehaald door gedachten over goed en kwaad, langzaam maar zeker te hebben uitgeschakeld.

Legale misdaad

Hannah Arendt benadrukt in haar boek dat Eichmann beroep deed op het feit dat zijn daden niet in strijd waren met de wet van het land waarin hij leefde, Nazi-Duitsland. Om deze reden zei hij altijd als een gezagstrouwe burger te hebben gehandeld en legaal bezig te zijn geweest. Hij kreeg orders en het was simpelweg zijn plicht om deze op te volgen, was hoe zijn verdediging telkens weer luidde.

Dit was niet de enige manier waarop Eichmann zijn gedrag probeerde goed te praten. Arendt rapporteerde dat hij het werk van de Duitse filosoof Immanuel Kant bij zijn verdediging. Wanneer hij er op gewezen werd dat zijn daden niet in overeenstemming waren met de

Kantiaanse waarden en diens door hem zelf aangehaalde plichtethiek, kwam hij met een op zichzelf toepasbare aanpassing van deze theorie waarin zijn schuld ‘goedgepraat’ was.⁵² Hij zelf leek hier daadwerkelijk in te geloven. Deze aanpassing noemde hij ‘Kant voor huishoudelijk gebruik voor de kleine man’.⁵³ Dit redeneren geeft tevens blijk van de manier waarom Eichmann zichzelf evalueerde, als een simpele man die gewoon zijn werk deed.

Kritiek

Welke kritiek wordt er geleverd op het beeld dat Arendt schetst?

De artikelen die de basis vormden voor het boek *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* werd erg kritisch ontvangen, net zoals het boek zoals deze uiteindelijk werd gepubliceerd. Om te beginnen raakte de titel al een gevoelige snaar bij veel mensen. ‘The Banality of Evil’, of te wel: ‘De alledaagsheid van kwaad’. Door Arendt’s boek te lezen wordt duidelijk dat ze hier mee bedoelde dat er weinig tussen een persoon staat als Adolf Eichmann en de gemiddelde lezer van het boek. Eichmann was hoogstwaarschijnlijk niet uit een speciaal soort hout gesneden en was in die zin dus ook geen monster. Eerder een normaal mens. Uitspraken als deze kunnen natuurlijk gevoelig liggen, vooral in de gewone gemeenschap. Wanneer iemand zulke duivelse daden uitvoert zoals Eichmann deed, is het misschien gewoon fijner om deze persoon te kunnen demoniseren. Een verdeling tussen ‘goede’ en ‘slechte’ mensen is zo voor veel mensen fijn en natuurlijk. Het biedt mensen houvast. In dit idee sloeg Arendt met haar werk een grote deuk.

Verder is er na het verschijnen van Arendt’s werk materiaal naar buiten over Eichmann dat een ander licht wierp op zijn persoon. Zo kwam er in 2011 nog weer een interview met hem aan het licht dat in de jaren vijftig is afgenomen terwijl hij ondergedoken zat in Argentinië⁵⁴. In deze opnames is te horen hoe hij zegt dat hij geen simpele volger van orders was en dat hij onderdeel uit maakte van het denkproces, zichzelf omschrijvend als ‘idealist’. Deze gegevens staan haaks op zijn getuigenis in Jerusalem waar hij beweerde dat hij wél alleen maar orders opvolgde. Hierdoor zou gesteld kunnen worden dat dit afbreuk doet aan de waarde van de conclusies die Hannah Arendt trok uit haar observaties van het Eichmannproces.

⁵² H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (10e druk; New York, 1963), 136.

⁵³ H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, 136.

⁵⁴ M. Day, *Adolf Eichmann regretted not killing all Europe's Jews* (The Telegraph, 2001).

Conclusie

Het schokkende aan de bevindingen van Arendt is dat de dader, in dit geval Eichmann, die te werk ging als een ‘bureaumoordenaar’ zichzelf oprecht vrij onschuldig achtte. Zijn omgeving, in Nazi-Duitsland, deed dit tenslotte ook ten tijde van de oorlog. Alom geprezen voor zijn werk door de mede-SS’ers om hem heen die hun oplossing op de Joodse kwestie vrij normaal leken te vinden. Zodoende werd zijn vermogen tot zelfreflectie dat al nooit al te groot zou zijn geweest door een gebrek aan intelligentie⁵⁵ nog verder uitgeschakeld. Dit ‘niet nadenken’ stelt mensen in staat om alles te doen. Vanuit de theorie van Hannah Arendt kan men stellen dat wanneer iemand door zijn werk respect, bevestiging en financiële zekerheid ontvangt deze minder snel geneigd is om zijn werkzaamheden als individu onder de morele loop te nemen.

⁵⁵ H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (10^e druk; New York, 1963), 172.

Ontknoping

Conclusie

Welke motieven kennen historici en sociologen tegenwoordig toe aan de vele Duitsers die in de Tweede Wereldoorlog meewerkten aan de Holocaust?

Wie zich heeft verdiept in de vele werken die zijn geschreven over de daders van de Holocaust komt er achter dat er een erg breed scala aan verklaringen te vinden is. Verklaringen die elkaar soms tegen spreken en verklaringen waar verbanden tussen kunnen worden gelegd. In de discussie die historici hier over hebben beweren zij dan ook niet de enige waarheid te bezitten. De kritiek die de vooraanstaande personen in dit debat richting elkaars werk geuit hebben is dan ook vrijwel wel nooit van ontkennende aard en heeft doorgaans een aanvullend karakter.

De dader als roedeldier

Deze theorie probeert duidelijk te maken dat doormiddel van groepsprocessen en verantwoordelijkheidsgevoel van individuele leden personen in staat kunnen worden gesteld om elke vuile klus te klaren. Met vuile klus wordt hier bedoeld dat vanuit de percepties van de gemiddelde dader het werk niet iets was waarvan hij genoot en in sommige gevallen met afkeer werd uitgevoerd. Hoewel voor individuen de mogelijkheid kan bestaan om zich te weerhouden van de werkzaamheden, bestaat deze optie voor de groep als geheel nooit. Hierdoor wordt er binnen de groep status gewonnen door diegenen die vooraan staan en het meeste zware werk opknappen omdat zij hiermee hun groepsgenoten ontzien. Omgedraaid wordt je ‘zwakte’ om het werk niet te doen bewust of onbewust negatief beoordeeld door de rest. Hiermee zadel je namelijk alleen maar je collega’s op met de klus terwijl jij zelf je handen schoon houdt. Om deze reden zouden er dan ook maar weinig mensen weigeren wanneer zij in een dergelijke context gepresenteerd worden met dergelijke klussen.

Een belangrijk punt van kritiek op deze visie is dat veel daders geregeld deelnamen aan activiteiten die aantonen dat zij wel degelijk voldoening haalden uit het mishandelen van Joden. Dit kan worden vastgesteld aan de hand van bewijzen als veelvuldige getuigenissen

bijvoorbeeld overlevende van de Holocaust. Zo wees Goldhagen⁵⁶ op een groep leden van Reserve Politiebataljon 101 die gevangene Joden voor uren lieten hurken en vervolgens met een lege fles richting de groep gooiden. Wiens hoofd werd geraakt door de fles, werd uit de groep gesleurd en gemarteld. Dit is in strijd met het beeld dat een dader in essentie afkerig voelt richting het moeten vermoorden van Joden. Dit soort contradicties kan diegene die het thema beter wil begrijpen meer waarde laten hechten aan de daders als individuen met eigen opvattingen. Zo deed tenslotte niet iedere dader mee aan dergelijke activiteiten.

De positie van deze visie is dat hij door historici en sociologen doorgaans niet wordt gebruikt als zijnde een complete verklaring maar als een losstaande factor die rol zou hebben gespeeld bij de totstandkoming van de gruweldaden in de Holocaust. Over de grote rol van deze rol wordt verschillend gedacht.

De dader niet als eindverantwoordelijke

Wanneer er sprake is van een context waarin je bij het kiezen om iemand niet te vermoorden het al vaststaat dat deze dan door een collega wordt omgebracht, zal de kans kleiner zijn dat iemand een dergelijk bevel weigert, aldus deze theorie. Van een dergelijke context was tijdens het grootste gedeelte van de Holocaust sprake. Denk bijvoorbeeld aan een schutter bij massaexecuties van bij elkaar gedreven Joden of iemand die de gaskraan aanzet in een vernietigingskamp. In beide gevallen wordt er iemand anders aangewezen om deze taak uit te voeren wanneer deze wordt geweigerd. Vanuit het perspectief van het slachtoffer draagt een dergelijke beslissing van een soldaat dus niets bij aan zijn situatie. Het lot van de slachtoffers was immers al bepaald door mannen van superieure rangen. Weigeren omwille van het slachtoffer is dus nutteloos.

Deze visie wordt door Browning gesteund en gekoppeld aan de visie van ‘*De dader als roedeldier*’. Door de koppeling van deze beide theorieën wordt dan ook een verklaring geleverd waarom daders niet veelvuldig weigerden te vermoorden vanwege hun eigen geweten in tegenstelling tot weigeren omwille van het slachtoffer. Hierdoor zou de last namelijk simpelweg op de collega van de soldaat of kampbewaarder vallen en dit was in strijd met de heersende groepsethiek.

De dader als fanatiek antisemiet

⁵⁶ D. J. Goldhagen, *The Evil of Banality*, New Republic 7 (1992), 49-52.

Het was Goldhagen die veel aandacht gaf aan het idee dat vrijwel alle daders van de Holocaust gedreven werden door een sterk antisemitisme op basis van historische argumenten. Deze theorie stelt dat er in Duitsland al vanaf de middeleeuwen sprake was van een immer aanwezig antisemitisme. Duitsers waren daardoor dan ook gevoelige voor nazipropaganda die Joden als zondebok aanwees van de crisis in Duitsland. Ten tijde van de Holocaust waren Joden in de ogen van de daders dan ook niet meer als medemensen gezien. De algemeen geaccepteerde opvatting onder hen was dat Joden '*untersmenschen*' waren en dat zij door hun inferieure kwaliteiten een obstakel waren bij het bereiken van de Duitse heilstaat. In het antisemitische Duitsland werden Joden veelal buiten de maatschappij gehouden en pas tegen de tijd van de Duitse eenwording in 1871 hadden alle Duitse Joden burgerrechten. In de geest van de Duitse eenwording was de Joodse gemeenschap een element dat te veel afweek van de voor de rest zogenaamd uniforme samenleving. Zo ontstond de Joodse kwestie. Toen het antwoord op de Joodse kwestie geboden werd door de NSDAP werd deze relatief makkelijk geaccepteerd door een groot deel van de bevolking. Al sinds de middeleeuwen werd er door veel Duitsers geloofd dat Joden schuldig waren aan misstanden in de maatschappij. Toen de NSDAP hierop voortborduurde en dit als argument gebruikte voor hun oplossing van de Joodse kwestie konden zij rekenen op gewillige burgers.

Met het aanhangen van deze visie worden andere bestaande visies meestal niet ontkend maar eerder gedevalueerd, en in sommige gevallen zelfs volledig te niet gedaan. Goldhagen's reactie op het boek van Browning is hier een voorbeeld van.

De dader als gewoon persoon

De theorie die uit een is gezet door Hannah Arendt is dat veel daders van de Holocaust 'gewone personen waren'. Haar visie, die zij gebaseerd heeft op haar waarnemingen van het Eichmannproces in Jeruzalem stelt dat kwaad niet altijd hoeft te worden uitgevoerd door monsters. Wanneer er sprake is van een maatschappij waarin bepaalde zaken alom geaccepteerd zijn, worden deze niet meer door ieder individueel geëvalueerd op moraliteit. Een gewilligheid om te conformeren en een drang om te gehoorzamen kunnen tot gevolg hebben dat mensen niet meer nadenken bij de gevolgen van hun handelen. Zo zag Eichmann zichzelf dan ook absoluut niet als een misdadiger.

In het verlengde van deze theorie kan gesteld worden dat er een Eichmann schuilt in een groot deel van ons. Terugkijkend op het Eichmannproces is menig persoon geneigd te zeggen dat zij nooit dezelfde misdaden zouden hebben begaan als hem. Wie verzekert ons er van dat wij niet vandaag de dag misdaden begaan die in de huidige maatschappij (nog) als

normaal beschouwd kunnen worden? Gegeven dat -zoals Goldhagen ook beargumenteert- Eichmann in een omgeving werkte waarin het vervolgen van Joden als normaal en logisch werd gezien, was hij in zijn eigen ogen gewoon zijn werk aan het doen. Net zoals een timmerman die een huis bouwt zijn werk doet. Er zijn immers geen morele bezwaren vanuit de maatschappij die de timmerman zegt dat hij fout bezig is. In ernstigere gevallen zoals bij de werkzaamheden van Eichmann is het vervolgens een kwestie van intelligentie om de maatschappij al dan niet in twijfel te trekken en voor je zelf een morele afweging te maken. Veel mensen zijn echter niet geneigd dit zo snel te doen, aldus Arendt. Vooral wanneer het werk voor hen zelf erg lonend is in termen van carrière en aanzien kunnen mensen blind raken en kan een nieuwe Eichmann geboren worden.

De kijk van Arendt in een hedendaags voorbeeld: *Kijk eens bij jezelf hoe veel zaken je accepteert omdat je er nooit over hebt nagedacht. Er is tenslotte niemand in je omgeving die hier bij stilstaat, het zal dus wel snor zitten. Deze mentaliteit stelt mensen bijvoorbeeld in staat een reep chocolade te kopen zonder keurmerk. Niet vanwege haat jegens kinderen en/of onverschilligheid ten opzichte van diens uitbuiting op cacaoplantages, maar vanwege het niet voldoende stilstaan bij de kwestie en het gevoel dat het uiteindelijk toch wel zal meevallen. Iedereen doet tenslotte mee.* Kwaad wordt dus niet altijd uitgevoerd door de monsters van de samenleving, maar kan een heel ‘normaal’ jasje dragen.

Hannah Arendt had niet de intentie om het voor Eichmann, noch voor andere misdadigers uit de Holocaust op te nemen. Haar theorie is volgens haar een poging tot begrijpen geweest. Begrijpen is niet hetzelfde als goedpraten.

Deze theorie kan gekoppeld worden aan het beruchte *Stanley Milgram Experiment*,⁵⁷ waar ook Browning in zijn boek *Ordinary Men* verscheidene keren naar refereert.

Tot slot

De Holocaust die plaats vond tussen 1941 en 1945, afhankelijk van welke benadering men aanhoudt, kende een duidelijk zwaartepunt⁵⁸. Tussen maart 1942 en februari 1943 werd het grootste gedeelte van de Holocaust slachtoffers omgebracht. Om deze gruweldaad te laten gebeuren was effectiviteit nodig en bovenal mankracht om dit toe te passen. Met de grootste efficiëntie zijn er in deze periode miljoenen Joden omgebracht. Niet alleen historici buigen zich over de vraag hoe het mogelijk heeft kunnen zijn dat zoveel mensen deze genocide werkelijkheid hebben gemaakt. Waar haal je immers al die gewillige monsters vandaan? Een

⁵⁷ S. Milgram, *Behavioral Study of obedience: The Journal of Abnormal and Social Psychology* (1963), 371-378.

⁵⁸ C. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (13e druk; Londen, 1992), preface XIII.

uitgebreide kijk op de gebeurtenissen is hiervoor nodig. Een kijk die verder gaat dan alleen de gebeurtenissen op zich. Een kijk die zowel stilstaat bij de daders als individu, de daders als een groep en de daders als burgers van Nazi-Duitsland.

Deze vraag kan echter niet alleen worden beantwoord op basis van historische gegevens. Het psychologische aspect mag niet worden vergeten en is essentieel voor het verkrijgen van een zo compleet mogelijk beeld van de daders en diens motieven. Om deze reden kan het dan ook als lastig gezien worden om het met slechts een theorie eens te zijn en de andere te ontkennen. De Holocaust is hier te complex. Men dient zich bewust te worden van de vele factoren die hier bij kwamen kijken en hoe deze met elkaar verband kunnen hebben gehouden. Hoewel de beelden van de holocaust die wij hebben zwart-wit zijn, zijn de motieven van de daders dit zeker niet. Ik hoop dat door het lezen van dit historiografisch onderzoek dit meer dan duidelijk is geworden.

Literatuurlijst

- H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (10^e druk; New York, 1963).
- C. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (13e druk; Londen, 1992).
- M. Day, *Adolf Eichmann regretted not killing all Europe's Jews* (The Telegraph, 2001).
Gevonden op:
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/germany/8426813/Adolf-Eichmann-regretted-not-killing-all-Europes-Jews.html>, Geraadpleegd 17 oktober 2017.
- D. J. Goldhagen, *The Evil of Banality*, New Republic 7 (1992) 49-52.
- Goldhagen, D. J. (1996). *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Vintage.
- D. J. Goldhagen, *The Open Mind: More About Hitler's Willing Executioners* (R. D. Heffner, Interviewer, 1996).
- D. J. Goldhagen, C. Browning, L. Wieseltier, & M. Berenbaum, *The "Willing Executioners" "Ordinary Men" Debate: Selections from the Symposium* (Washington, 1996).
- S. Milgram, *Behavioral Study of obedience: The Journal of Abnormal and Social Psychology* (1963) 371-378.
- D. M. Trotta (Regisseur), *Hannah Arendt* (Film, 2012).
- A. Wilschut, D. van Straaten, M. van Riessen *Geschiedenisdidactiek: handboek voor de vakdocent* (2e druk; Bussum, 2004).